

TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI
Tarım Politikaları Yayın Dizisi No: 6

TÜRKİYE TARIMINDA KAPİTALİZM VE SINIFLAR

**IMF ve Dünya Bankası Programlarının
Türkiye Tarımına Etkileri**

Dr. Necdet Oral

Ağustos 2006 - ANKARA

Dr. Necdet Oral, 1950 yılında Ordu'nun Gülyalı İlçesinde doğdu. 1973'te Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Toprak Bölümünü bitirdi. Değişik kamu kuruluşlarında kırsal örgütlenme ve kentsel yeşil alanlar konularında teknik eleman ve yönetici olarak çalıştı. Çim alanlar konusundaki tezi ile Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nden Doktora derecesi aldı. İç ve dış mekân süs bitkileri ile çim alanlar konularında basılmış dört adet kitabının yanı sıra yurtdışında yayımlanmış makaleleri de bulunuyor. 2001 yılında TÜBİTAK Hüsamettin Tuğaç Vakfı araştırma ödülleri birinciliğini de kazanan Dr. Oral'ın *Bianet*, *Sendika.org*, *Evrensel* ve *Siyasi Gazete* gibi yayın organlarında küreselleşme, tarım ve çevre sorunlarına ilişkin yayımlanmış çok sayıda çalışması vardır.

Sunuş

Tarım sektörü, temel özellikleri bakımından, herhangi bir ülkede egemen olan üretim biçimi ve üretim ilişkilerinin taşıyıcısı konumundadır.

Bu bağlamda Türkiye, çarpık kapitalizm ve yarı feodal ilişkilerin egemenliğini sürdürdüğü bölgelerden oluşmaktadır. Kapitalizmin elini uzatabildiği tarımsal üretim alanlarında, kasabalarda ve köylerde yarı feodalizme özgü görünümlemler hızla silinmekte; bunun dışında kalabilen alanlarda ise üretim yapıları, yarı feodal ilişkiler ağını taşımaya devam etmektedir.

“Yüzyıllar boyunca değişmeyen koşulları” Asya Tipi Üretim Tarzı temelinde açıklayan görüşler bir tarafa bırakılırsa, kapitalizmin Türkiye’deki yayılma hızını sınırlandıran yerel–ulusal–uluslararası sosyo–politik ve ekonomi–politik koşullara vurgu yapmakla yetinelim.

Sektör, Cumhuriyet döneminden devralınan ve giderilemeyen temel yapısal sorunlara sahiptir. Bunun başında, tarım arazisi mülkiyetinde yaşanan adaletsiz yapı bulunmaktadır. Bu yapıya koşut biçimde, ikili tarım yapısı varlığını sürdürmektedir. Bir tarafta ulusal ve uluslararası kapitalist piyasalara eklenerek üretim yapan “çağdaş” işletmeler, diğer yanda öz tüketim için tarım yapan hane halkları...

Cumhuriyet’in tarımsal dönüşüm projesi, dört ayaktan oluşmaktaydı: Toprak sahibi olan, modern tarım tekniklerini bilen ve uygulayan, ürettiğinin katma değerine sahip çıkan ve aydınlanma projesinin bir parçası olan köylü... Köylüyü Cumhuriyet rejiminin sahibi haline getirmeye yönelik bu proje, yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirecek araçlar olarak, sırasıyla, toprak reformu uygulaması, kamusal üretim çiftlikleri (devlet ziraat işletmeleri, devlet üretim çiftlikleri, tarım işletmeleri zinciri), kooperatifler ve köy enstitülerini kurgulamıştır. Tarımsal kamu yönetimi bütünü içinde oluşturulan KİT’ler (Toprak Mahsulleri Ofisi, Zirai Donatım Kurumu, Süt Endüstrisi ve Et Balık Kurumu, Şeker Fabrikaları, Çay İşletmeleri, Tütün İşletmeleri, Ziraat Bankası...) üreticiye girdi sağlayacak, üretilen girdinin pazarlanması ve işlenerek sanayi ürünü niteliğine dönüşmesini organize edeceklerdir.

Gerçekleştirilen tüm çabaların ortaya koyduğu önemli sonuçlar vardır. Bu bağlamda tüm ürünlerde verim ve üretim artışları sağlanmış, artan nüfus doyurulmuş, ekonomiye katkı sağlanmıştır.

Buna karşılık, Cumhuriyet’le birlikte yürütülen karşı devrim sürecine içselleşen sınıf ve tarımsal sermaye, yürütülecek emek eksenli örgütlenme yapısının doğuracağı etkilerin farkında olarak, Cumhuriyet tarım projesinin ayaklarını engellemek için gerekli tüm çabayı sarf etmekten geri durmamıştır. Bu bağlamda, kapsamlı bir toprak reformu yasama ve yargı üzerinden sürekli engellenmiş, kısmen yapılan uygulamalar toprak sahipleri lehine olacak şekilde dönüştürülmüş, kamusal araştırma–girdi sağlama–tarım tekniği geliştirme ve yayma odaklı çiftlik yönetimleri amacından uzaklaştırılmış, kooperatifçilik ve köy enstitüleri üzerine sürdürülen karşı propaganda ile işlev kaybı ve yok edilme ile sonuçlandırılmıştır.

Bu yapı içinde, son çeyrek yüzyıldır uygulanan neoliberal politikalar ve 2000'li yıllarla birlikte kesintisiz bir sürece giren IMF–Dünya Bankası odaklı tarım politikaları, sektörü ülkeyi doyuramayan bir noktaya sürüklemiştir.

Yapılan açık–gizli özelleştirmelerle (TZDK, TİGEM, EBK, SEK, TZB) kamunun girdi üretme ve sağlama, çıktı piyasalarını düzenleme erki yok edilmiş, tarımsal kamu yönetiminin işlevsizleştirilmesiyle örgütsüz üretici, çokuluslu şirketlerle karşı karşıya bırakılmıştır.

Bu ortamda girdi fiyatları sürekli artarken “dünya fiyatları” meşruiyet temeliyle çıktı fiyatları reel olarak gerilemiş, iç ticaret hadleri tarım aleyhine gelişmiştir. Bu bağlamda, 1999–2003 yılları arasında tarımsal GSMH 27 milyar \$’dan 22 milyar \$’a düşmüş, üretici yılda 4 milyar \$ kaybetmiş, kullanılabilen tarımsal girdi % 25–30 oranında azalmış ve üretici 450 bin hektar alanı işlemekten vazgeçmiştir.

IMF ile 1999 yılı sonunda imzalanan Stand by Anlaşması ve 2001 yılında Dünya Bankası ile imzalanan “Tarım Reformu Uygulama Projesi” kapsamında sürdürülen sözde tarım reformunun ortaya çıkardığı yıkıcı sonuçların ürettiği siyasal zeminde iktidar bulan yeni yapı, IMF–Dünya Bankası odaklı politikaları “aynı kararlılıkla” sürdürmüştür.

Bu bağlamda, Türkiye’de 2004–2005 tarım yılında yalnızca tütün, fındık ve yaş çay yaprağının fiyatları yükselirken; fiyat düşüşleri yaş meyve sebze % 46, hububatta % 13, yağlı tohumlarda % 12 ve seçilen 19 üründe (buğday, çeltik, mısır, ayçiçeği, pamuk, tütün, soya, fındık, yaş çay yaprağı, narenciye, elma, domates, salatalık, taze fasulye, kavun, taze ve kuru kayısı, yaş üzüm ve şeftali) % 25 düzeyinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık ortalama girdi maliyetleri % 16 oranında yükselmiştir. 2006 yılının ilk yarısında mazota yapılan zam oranı % 20’nin üzerindedir.

Tarımın gelir getirici özelliğinin giderek yok olduğu süreçte, küçük üreticinin yaşama tutunma gücü giderek kırılmaktadır. Bu bağlamda tarımsal istihdam hızla daralmaktadır. 2000 yılında tarımın istihdamdaki payı % 36 iken, 2005 yılında bu oran % 29,5’a gerilemiştir. Özellikle 2004’ten 2005’e, 1 milyon 281 bin kişinin sektörden kopuşu, vahşi kapitalist koşulların emek sömürücü yapısını çarpıcı bir şekilde açıklamaktadır.

İç ticaret hadlerinin önemli oranda tarım aleyhine döndüğü ve işsizlik oranının % 10’un üzerinde olduğu bir ortamda, tarımdan kopan nüfusun önemli bir bölümünün işsiz kaldığı değerlendirilebilir. Tarımsal işgücünün (i) eğitim düzeyi düşük, (ii) kırdan konumlanan ve (iii) kadın işgücü oranı yüksek (tarımın feminizasyonu) olarak tanımlanabilen temel özellikleri, üzerinde çalışılan alanın duyarlılığını göstermektedir.

Tarım sektörünün ülkemiz kırsal alanının hemen tek ekonomik getiri kaynağı olduğu düşünüldüğünde, tüm bu sürecin yoksulluk olarak halka yansması kaçınılmazdır. Bu bağlamda, 2005 yılında mutlak yoksulluk oranı kentlerde % 2,8, kırsal alanda % 9,3 olmuştur. Bölgeler itibarıyla durum çok daha ağırdır. Karadeniz Bölgesi’nde yaşayan insanların % 8,1’i, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşayan insanların ise % 17,5’u mutlak yoksulluk sınırının altında yaşamalarını sürdürme mücadelesi vermektedirler. Göreli yoksulluk oranı ise kentlerde % 21,8, kırsal alanda % 33’e çıkmıştır.

Tarım sektörü önümüzdeki dönemde, dış koşullar açısından çok daha “zorlayıcı” bir döneme girecektir. İç politika alanının belirleyici özelliğini tümüyle yitirdiği günümüzde, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Avrupa Birliği (AB), yeni dönemin “politika yapıcıları” olarak sektörü istemlerine uyarlı bir “dönüşüm sürecine” sokmaya hazırlanmaktadır.

Türkiye'nin, içsel ve dışsal “dinamiklerin” bu denli keskinleştiği bir süreçte, bağımsız tarım modeli kurgulaması ve ivedilikle uygulamaya geçmesi gerekmektedir.

Bu zorunluluk, aksi seçeneğin, yani izlenegelen ve 2000'li yıllarda vites büyüten teslimiyetçi tarım politikalarının, DTÖ ve AB üzerinden gelen dalga karşısında sektörü tasfiyeye götürmekte olduğu gerçeğinden doğmaktadır.

Bağımsız Tarım Modeli (BTM) doğayla dost; mevcut kapitalist tarım sistemini reddeden, ülkede üretilen düşük girdi kullanımına dayalı, varsıl genetik materyali geliştiren, verimlilik temeline oturmuş; planlamacı–yatırımcı, girdiden çıktıya bağımsızlık ilkesini önüne koyan, gıda güvencesini temel sorun gören; teknoloji ve bilgi kullanan, yarışmacı; örgütlenme–pazarlama sorunlarını aşan; Türkiye gerçeklerini anlayan, dönüştürücü, diğer sektörel politikalarla uyumlu bir zeminde gelişecektir.

Mevcut arkaik yapıları çözümlenerek üreticiyi bilgi ve teknoloji kullanarak üretim yapan, alın terine sahip çıkan, ağa– şeyh ilişkilerini reddeden bir yurttaş, kapitalist ilişkilerin sömürücü yapısını geriletken bir sosyal belirleyici niteliğine dönüştürmek, BTM'nin temel hedefleri arasındadır.

Şüphesiz BTM'nin etkin bir şekilde yaşama geçirilebilmesi, toplumsal taban yaratılabilmesi ile olanaklıdır. Zira kurulu düzenin toprak ağası/kapitalist toprak sahibi/aracı/tefecî kimliğindeki haksız kazanç sahiplerini sistemden kovmaya odaklı BTM, kuşkusuz karşısında “bilinçli bir muhalefet” bulacaktır.

Bunun karşısında, BTM'nin kendilerine yeni bir yaşam olanağı sunduğu toplumsal taban olarak, tarım üreticileri ve işçileri, tarım sanayii çalışanları, tüketiciler ve aydınlar konumlanmalıdır.

Üretim aracı sahibi konuma getirilen ve/veya üretim süreçlerinde emeğinin karşılığı verilen tarım üreticileri ve işçileri, aracının ortadan kaldırıldığı sistemde üretimlerine yabancılaşmayacak, artık değerden kendi paylarını alacaklardır. Buna koşut olarak, hiçbir sosyal güvenliğe sahip olmayan ve toplumun “en alttaki” kesimini oluşturan gezici ve geçici tarım işçileri, kooperatiflerde işlendirilecek ve sosyal güvenlikleri sağlanacaktır.

Yerli tarımsal üretimin Türkiye'de işlenerek katma değerinin artırıldığı bir sistem içinde, planlı gelişen bir tarım sanayiinin ve çalışanlarının büyük önemi vardır. Bu bağlamda görevleri ve çıkarları eşanlı olarak yükselen tarım sanayii ve onun tarafları, BTM'nin toplumsal tabanı için adaydırlar.

Tüketici, BTM'den en çok yarar görecektir. Sağlıklı ve ucuz gıdaya erişim hakkı, tüketiciler için soyut bir kavram olmaktan çıkacak ve elle tutulur bir gerçekliğe dönüşecektir. Bu bağlamda tüketici, kendi yararı için BTM'nin sunduğu olanakların en etkin savunucusu olacaktır.

Tüm bunların yanında, doğayla, emekle ve ülkeyle dost, politika seçme erkini yeniden ülke içine taşıyan, “**Bağımsız Türkiye İçin Bağımsız Tarım Modeli**”, taşıdığı içeriğe yüklenen anlamlar bağlamında, bu ülkenin gerçek demokratlarını ve aydınlarını da toplumsal tabanına taşıyabilecektir.

Çerçevesi çizilmeye çalışılan bu yaklaşımın, odağına sınıf analizini aldığı açıktır. Başka bir deyişle, *antagonizma* ya körleşerek sorun alanına çözüm sunma iddiası taşımanın anlamsızlığı ortadadır.

Dr. Necdet ORAL’ın 8 yıllık titiz ve nitelikli emeğinin bir ürünü olan “**Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar**” adlı yapıtı, işte bu uzlaşmaz çelişki yumağına, o sonsuz karmaşaya, aydınlık bir ışık sunuyor. “Pusulâ”nın sağlamlığı, analitik çözümlenmeyi zor sulardan kolayca çıkarıyor; sorunu ve emekten–alın terinden yana bir çözümlenmeyi olanca yalınlığı ve gerçekliğiyle ortaya koyuyor.

Saygıdeğer dostuma, hiçbir zaman eksilmeyen özverisiyle birikimini, Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi içinde bizlerle paylaştığı için içten teşekkürlerimi sunarım.

Kazananı ve kaybedeni belirleyen, oyunun kurallarıdır. Kurallar “adil” değilse, genellikle en çok emek verenler kaybederken, kâğıtları dağıtanlar kazanır. Bu gerçeklik, kâğıtlara sahip çıkmanın ve kuralları belirlemenin önemine işaret etmektedir...

Yararlı olması dileğiyle,

Gökhan Günaydın

Ziraat Mühendisleri Odası
Yönetim Kurulu Başkanı

Önsöz

Cumhuriyetin başlangıç yıllarında temel üretim aracı olan toprakta üretim ilişkilerinin özünü büyük ölçüde Osmanlı'dan devralınan miras belirliyordu. Anadolu'da tarıma temel olarak aile emeği ile üretim yapılan geçimlik düzeydeki küçük köylü işletmeleri egemendi. Bu işletmeler sanayi bitkilerine değil, daha çok yerinde kullanılacak tahıl üzerine kurulu, son derece geri teknoloji kullanan ilkel bir yapıya sahiptiler. Ege, Çukurova ve Doğu Karadeniz tarımın en fazla ticarileştiği, kapitalist üretim ilişkilerinin en çok yayıldığı yöreler iken, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ise yarı- feodal üretim ilişkileri ağırlık kazanmıştı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun yaklaşık %84'ü köylerde oturuyordu ve üretim esas olarak tarıma dayalıydı. 1923'te GSMH içinde tarımın payı %43,1, sanayiın payı %10,6, hizmetler kesiminin payı %46,3 idi. Toplam istihdam içinde tarım kesiminin payı %80'in üstündeydi. İhracat gelirlerinin %85'i tarımsal ürünlerden sağlanıyordu.

Tarımsal yapıyı belirlemek amacıyla 1927'de yapılan tarım sayımına göre, işlenen topraklar 6,6 milyon hektar dolayında olup, bu da tüm toprakların ancak %5-6,5 kadarını oluşturmaktaydı. Ekilen alanların %89,5'i hububat, %3,9'u baklagiller ve %6,6'sı sınaî bitkiler üretimine ayrılmıştı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım, Batı dünyasına göre çok gerilerdeydi. Tarımda modern girdi, araç-gereç yerine pulluk, karasaban kullanılıyor, tarım ilacı ve kimyasal gübre bilinmiyor, modern sulama olanağı kullanılmıyordu. 1927'de mevcut 16 tarım makinesinden ancak 2 bin kadarı traktördü. İlaçlı mücadele kısmen pamukta yapılıyor, kimyasal gübre ise -yine bir ölçüde- üzüm, tütün, şekerpancarı gibi ticarî ürünlerde kullanılıyordu. 1930'ların başlarında sulu tarım yapılan alan 5 bin hektar dolayındaydı. Öte yandan, o yıllarda düzenli kredi olanakları çok kısıtlıydı. Örneğin 1923 yılında Ziraat Bankası kredileri 8 milyon liraydı.

Tarımsal üretim teknolojisinin ilkel ve çağdaş girdilerin kısıtlı oluşuna koşut olarak tarımda üretim ve verimlilik çok düşüktü. 1925'ler Türkiye'sinde buğday üretimi 1,1 milyon ton, arpa üretimi 1,3 milyon ton, mısır üretimi 523 bin ton, kuru fasulye üretimi 24 bin ton, pamuk üretimi 76 bin ton, şekerpancarı üretimi 6 bin ton, tütün üretimi 56 bin tondur. Hektar başına verim buğdayda 350 kg, arpada 1.450 kg, mısırdaki 1.100 kg, kuru fasulyede 370 kg, pamukta 435 kg, şekerpancarında 1.750 kg, tütünde 840 kg idi.

Ancak, ülkede 46,3 milyon hektar gibi önemli bir çayır-mera varlığı bulunmaktaydı. 13,6 milyon nüfuslu Türkiye'de 4,3 milyon sığır, 10,2 milyon koyun ve 2,6 milyon tiftik keçisi vardı.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana 80 yılı aşkın bir süre geçti. Artık nüfusun %65'i kentlerde yaşıyor. GSMH içinde tarımın payı %11'lere gerilemiş durumda. Buna karşın toplam istihdam içinde tarım kesiminin payı hala %25'ler düzeyinde. Ancak ihracat gelirlerinin yalnızca %5'i tarım ürünlerinden sağlanıyor.

80 yılda işlenen alanlar 6,6 milyondan 27,5 milyona yükseldi, yani 4 kat arttı. Buna karşılık mera alanları ise 20 milyon hektarın altına düştü,

yani 80 yılda 2,3 kat azaldı. Ekilen alanların %60'ı tahıl, %6,7'si baklagiller, %12'si de sınaî bitkiler ve yağlı tohumlara ayrılmış durumda.

1948'de Marshall Planının uygulamaya konmasıyla tarımda son derece hızlı bir makineleşme sürecine girildi. Günümüzde, traktör parkı 1 milyonu, gübre kullanımı 5 milyon tonu, tarımsal ilaç kullanımı ise 30 bin tonu aştı. Artık ekonomik olarak sulanabilir durumda olan 8,5 milyon hektar alanın 4,9 milyon hektarı (%58'i) sulanabiliyor. Tarım kesimine yönelen kredilerin toplamı 4 katrilyon liraya ulaşmış durumda.

Tarım kesiminde mekanizasyon, gübreleme, sulama kapsamında yapılan çalışmalar hem üretimin, hem de verimliliğin artmasında büyük rol oynadı. Örneğin buğday üretimindeki artış 20 kat, pamukta 12 kat, şekerpancarında ise 2 bin kat oldu. 1925 yılında hektar başına 350 kg olan buğday verimi 2 tonu aşarken, arpada verim 1,6 kat, mısırda 4,5 kat, pamukta 3,3 kat artmış; şekerpancarında ise bu artış 20 katın üzerinde gerçekleşmiştir.

Ancak hayvancılıkta aynı gelişmeden söz etmek çok zor. 73 milyon nüfuslu günümüz Türkiye'sinde 10 milyon baş siğir, 25 milyon baş koyun ve 250 bin baş tiftik keçisi bulunuyor.

Böylelikle Cumhuriyet döneminde tarım kesiminde yaratılan hasıla (cari fiyatlarla) 439 milyon dolardan 30 milyar dolara ulaştı, yani 60 kat arttı.

Tümüyle resmi kaynaklardan derlenen bu veriler özellikle Cumhuriyetin 80. yılı dolayısıyla da egemen sınıflarca bol bol kullanıldı. İktisat bilimini halkın yararına kullanmayı amaçlayan birkaç yurtsever kişi ve kuruluş dışında, varılan –ve övülen– bu noktanın nelerin yitirilmesi pahasına sağlandığına ve yaratılan bu değerlerden en çok hangi sınıf ve tabakaların yararlandığına ise kimse değinmedi.

Egemen sınıfların hiç değinmedikleri ya da göz ardı etmek istedikleri arasında, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana tarımda “en az değişenler” de bulunmaktadır. Bunlar kısaca tarım topraklarının işletmelere ve mülkiyete göre dağılımında süregelen büyük eşitsizlik, makineleşme, kredi ve destekleme politikalarının egemen sınıfların yararına göre biçimlenmesiyle 80 yıllık süreçte 3,5 kat artan topraksızlık ve toprakların belli ellerde toplanma olgusuna koşut olarak kırsal kesimde ivme kazanan işsizlik ve göç olarak sayılabilir. Bu dönemin “en çok değişeni” ise emperyalizme bağımlı kapitalist üretim ilişkilerinin yukarıdan aşağıya inşası sürecinde emek–rant sömürsünün yerini büyük ölçüde emek–ücret sömürsünün alışı, yani geleneksel sömürü mekanizmalarının yerinin başka sömürü mekanizmaları ile doldurulduğu oldu.

Bildiği gibi, uluslararası mali sermayenin resmi örgütlenmeleri olan IMF ve Dünya Bankası, 1980'lere dek köylülüğü (küçük üreticiliği) destekleme yönünde ekonomi-politikalar oluştururken, amacı kırsal alanlarda egemen sınıfların denetimini artırmak ve böylelikle ortaya çıkabilecek bir toplumsal muhalefetin devrimci hareketle bütünleşmesini engellemek ya da düzenin sınırları içerisindeki kanallara yönlendirmek olmuştur. Emperyalizm “küçük üreticiliği destekleme” politikasıyla köylülüğün gelir düzeyini belirli bir düzeyde tutmayı esas almıştır. Tarım sübvansiyonlarıyla yürütülen bu politika, feodal ilişkilerin devrimci bir tarzda tasfiye edilemediği –Türkiye gibi– ülkelerde, aynı zamanda feodal sınıflarla sürdürülen bir işbirliğini ifade etmektedir.

1980 sonrasında dünya çapında ortaya çıkan ekonomik gelişmeler ve sosyal sistemin dağıtılmışlığı koşullarında, kendisi için uygun bir ortam oluştuğunu düşünen emperyalizm, küçük üreticiliği destekleme politikasını terk ederek, köylülüğün mülksüzleştirilmesine ve bu yolla kırsal nüfusun azaltılmasına yönelik politikalara dönmüştür.

Türkiye gibi emperyalizmin boyunduruğu altındaki yeni-sömürge ülkelerde hiçbir ekonomik ve siyasi politika emperyalist-kapitalist sistemden bağımsız değildir. Dolayısıyla 24 Ocak Kararlarının Türkiye tarımına yönelik temel politikası, tarımda üretimden pazarlamaya değin tüm sürecin emperyalizm tarafından denetimini sağlamak olmuştur. Bu denetimin gerçekleştirilebilmesi için 1980 sonrası uygulanan politikalara bakıldığında, tüm uygulamaların küçük üreticiliğin ve küçük ölçekli tarımsal üretimin tasfiye edilmesine yönelik olduğu görülecektir.

Öte yandan 1970'li yıllara dek tarım ürünleri ithalatçısı konumunda olan emperyalist merkezler, geliştirip uyguladıkları yeni teknolojilere ek olarak her türlü destekleme aracını sonuna dek kullanarak, gereksinimlerinin çok üstünde bir tarımsal üretim kapasitesine ulaştılar. Ancak üretim fazlaları için pazar gerekiyordu. Bu noktada IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlerini devreye soktular ve az gelişmiş ülkelerin tarımlarını çökerterek bu ülkelerin pazarlarını ele geçirmek için bir saldırı programı başlattılar. 1980'li yılların başında borç krizine giren ülkelerde "yapısal uyum programları" şeklinde dayatılan bu saldırı sonucu, Afrika, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'da birçok az gelişmiş ülke, iç piyasalarını gıda malları ithalatına ve tarım alanlarını çokuluslu tarım-gıda tekellerine açtılar. Bu ülkelerde temel gıda üreticiliğine dayalı üretim deseni terk edilerek, tekellerin gereksinimlerine göre ve onların belirlediği koşullarda ihraç malları üretimine geçildi. IMF ve Dünya Bankası reçetelerinin uygulandığı az gelişmiş ülkeler, sonuçta, kendi kendilerini besleyemeyen bir konuma gelerek, net gıda maddeleri ithalatçısı oldular. Buna karşılık, dünyada gıda üretimi ve dağıtımını bir avuç şirket kontrol etmeye başladı. GATT Uruguay Görüşmeleri de tarım-gıda tekellerinin gücüne güç kattı. "Yeni Dünya Düzeni" ve "Küreselleşme" (Dünya ekonomisinin ABD hegemonyası altında neo-liberal bir düzenleme sistemiyle, gelişmiş kapitalist ülkelerin kullanımına sunulması süreci) koşullarında, tüm siyasi ve ekonomik politikalarda olduğu gibi tarımsal politikalarda da artık içsel dinamikler değil dış dinamiklerin belirleme gücü baskındır. Bu sürecin tarım için yıkım, üretici için ise yoksullaşma ve tasfiye eğilimlerini içinde barındırdığı da bir gerçektir.

Uluslararası mali sermayenin denetimindeki IMF ve Dünya Bankası, bağımlı kıldığı diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, Türkiye tarımında da aynı reçeteyi uyguluyor. Dünya Bankası'nca hazırlanan Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) adı altında dayatılan bu program tarımda fiyat, kredi ve girdi desteklerinin ortadan kaldırılarak -dünyanın hiçbir ülkesinde tek başına uygulanmayan- doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesini, tarım birliklerinin işlevsiz hale getirilmesini, bazı ürünlerde kota uygulamasına geçilmesini, kimilerinin ise üretim alanlarının daraltılmasını, tarımdaki tüm dağıtım, pazarlama ve Ar-Ge etkinliklerinin yerli ve yabancı tekellere devredilmesini içeriyor.

IMF ve Dünya Bankası'nın dayatmaları ve hükümetin uygulamaları, Türkiye tarımını -özellikle de küçük ölçekli tarımı- dünyanın acımasız piyasa ekonomisi karşısında korumasız bırakarak birkaç temel ürün dışında tasfiye etmeyi amaçlıyor. Böylelikle Türkiye tarımı üretimden pazarlamaya değin uluslararası tarım-

gıda tekellerinin denetimi altına giriyor ve emperyalist merkezlerin açık pazarı haline geliyor. Yerli üreticiler ise ya “sözleşmeli çiftçi” adı altında bu şirketlerin “taşeronu” haline gelerek birey olarak sömürgeleşiyorlar ya da tarımdan ve kırsal alandan koparak kentlere göç etmek zorunda kalıyorlar.

Ancak kapitalist sistemin Türkiye tarımında yarattığı yıkımın başlıca nedeninin IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar değil; sistemin üretim, mülkiyet ve bölüşüm ilişkilerinin bizzat kendisinin de olduğunu unutmamak gerekiyor.

Tüm bunlara karşın kır emekçileri çıkarlarının korunmasını hala kendilerinin oluşturacakları öz örgütlerinden değil, tekelci sermayenin yönlendirici güç olduğu egemen ittifaktan beklemeyi sürdürüyorlar.

Bu çalışma, emperyalizmin ve onlarla işbirliği içindeki yerli egemen sınıfların kırsal kesimdeki emekçilerden saklamak istediği doğruları gün ışığına çıkarmayı amaçlıyor. Ayrıca tarımda yaratılan değerlerin hangi mekanizmalarla hangi sınıf ve tabakalara aktarıldığını ve bu yolla küçük bir azınlığın nasıl daha zengin, milyonlarca kır emekçisinin ise nasıl daha yoksul hale getirildiğini gün yüzüne çıkarmaya çalışıyor.

Bu çalışma, Türkiye’de tarım ve köylülük üzerine kafa yormuş çok sayıda kişi ve kuruluşun çalışmalarının derlemesinden (ya da sentezinden) oluşuyor. Çalışmayı bilimsel olarak rahatlatmak için dipnotlarda kaynak gösterme yerine, yararlanılan kaynaklar metinde anılıp kaynakçada sıralandı. Özellikle konuyla ilgili 1980 öncesi yapılan –ve artık ulaşılmaması oldukça zor olan– birçok çalışmadan genç kuşakları haberdar etmek amacıyla da kaynakça oldukça geniş tutuldu.

Bu çalışmalara emeği geçen **Korkut Boratav, Mustafa Sönmez ve Muzaffer Sencer** gibi bilim insanları ile **Tüm İktisatçılar Birliği–TİB** (1980 öncesi) ve –üyyesi olmakla gurur duyduğum– **TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası** gibi demokratik kuruluşları burada anmak istiyorum. Onların yurtsever çabaları olmasaydı, bu çalışmayı yapmaya cesaret edemezdim.

Çalışmaya 1998 yılında başladım; ancak basımı geciktikçe, ekleme ve güncellemelerin de ardı gelmedi. Bu nedenle burada, çalışmanın kitaba dönüşmesini sağlayarak, beni sonu gelmez gibi görünen güncellemelerden kurtaran –ve yeni çalışmalara başlamamı olanaklı kılan– Ziraat Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Başkanı **Gökhan Günaydın**’a; yazım aşamasında birçok kaynağa ulaşmamı sağlayan Oda II. Başkanı **Dr. Turhan Tuncer** ve TMMOB Yönetim Kurulu Üyesi **Baki Remzi Suuçmez**’e; katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen Bursa Şube Başkanı **İlhan Demiröz**’e teşekkürlerimi borç bilirim.

Dr. Necdet Oral

Ağustos 2006, Bursa

İçindekiler

SUNUŞ	iii
ÖNSÖZ	v
BİRİNCİ BÖLÜM	
I. Tarımda Kapitalizmin Oluşum Yolları ve Gelişmesi	1
İKİNCİ BÖLÜM	
II. Türkiye Tarımında Kapitalizmin Gelişmesi	7
2.1. Cumhuriyetin Devraldığı Tarımsal Yapı.....	7
2.2. Yeniden İnşa ve Liberalizm Yılları (1923–1929)	15
2.3. Devlet Kapitalizmi (1930–1939)	23
2.4. Savaş ve Vurgun Yılları (1940–1945)	29
2.5. Emperyalizmle İlişkiler ve İthal İkameci Sanayileşme (1946–1961)	34
2.6. İçe Dönük Dışa Bağımlı Büyüme (1962–1979)	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
III. Türkiye Tarımının Dönüştürülme Süreci	59
3.1. 24 Ocak–12 Eylül Süreci: Emeğe Saldırı Politikaları (1980–1988)	59
3.2. Yapısal Uyum Sürecinin Tıkanması ve Mali Serbestleşme (1989–1993)	82
3.3. 1994 Ekonomik Krizi ve 5 Nisan Kararları.....	84
3.4. Dış Dinamikler ve Türkiye Tarımı.....	88
3.4.1. GATT Uruguay Turu Tarım Anlaşması.....	88
3.4.2. Tarım Alanında Türkiye-AB İlişkileri.....	92
3.4.2. Avrupa Komisyonu Düzenli Raporları.....	99
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
IV. Azgelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de IMF ve Dünya Bankası’nın Tarım Programları	109
4.1. IMF ve Dünya Bankası’nın İstikrar ve Yapısal Uyum Programlarına Giden Süreçler.....	109
4.2. Yapısal Uyum Program ve Kredilerinin Tarımsal Üretim ve Nüfus Üzerinde Yarattığı Etkiler.....	115
4.3. Dünya Bankası’nın Türkiye’de Tarım Reformuna Yönelik Önerileri.....	126
4.4. Türkiye’nin Uluslararası Mali Kuruluşlara Verdiği Niyet Mektuplarında Tarım Reformuna İlişkin Taahhütleri.....	130
4.5. IMF ve Dünya Bankası’nca Türkiye’ye Dayatılan Tarım Reformunun Temel Öğeleri.....	143
4.6. Tarım Reformu ve Doğrudan Gelir Desteği (DGD) Sistemi.....	144

4.7. IMF ve Dünya Bankası Reformlarının Türkiye Tarımına -Muhtemel- Etkileri.....	158
4.8. Doğrudan Gelir Desteği Uygulamalarının Analizi.....	161
4.9. Emperyalizm, Azgelişmiş Ülkeler ve Toprak Reformu.....	166
4.10. Demokratik Bir Tarım Programının Temel Öğeleri.....	169

BEŞİNCİ BÖLÜM

V. Tarımda Özelleştirme, Bağımlılaştırma, Yabancılaştırma ve Tasfiye Süreçleri.....	175
5.1. Tütün ve Sigara Sanayiinde Özelleştirme (TEKEL).....	180
5.2. Çay Üretiminde Özelleştirme (ÇAYKUR).....	206
5.3. Tohumculuk Sektörünün Özelleştirilmesi (TİGEM).....	213
5.4. Girdi Sağlama ve Dağıtımının Özelleştirilmesi (TZDK).....	219
5.5. Gübre Sektörünün Özelleştirilmesi (TÜGSAŞ, İGSAŞ).....	222
5.6. Karma Yem Sanayiinde Özelleştirme (YEMSAN).....	228
5.7. Süt ve Süt Ürünleri Sanayiinde Özelleştirme (SEK).....	231
5.8. Et ve Et Ürünleri Sanayiinde Özelleştirme (EBK).....	238
5.9. Şeker Sanayiinde Özelleştirme (TŞFAŞ).....	243
5.10. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)'nin Yeniden Yapılandırılması.....	253
5.11. Orman Ürünleri Sanayinin Özelleştirmesi (ORÜS).....	263
5.12. Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri (TSKB)'nin İşlevsizleştirilmesi...	265
5.13. Gıda Sanayiinde Yabancılaştırma ve Tekelleşme	274
5.14. GAP: Güneydoğu Anadolu'nun Uluslararası Kapitalist Sisteme Eklemlenme Projesi.....	286
5.15. Tarımda Küresel Sömürgeciliği Kurumlaştırma Aracı: Sözleşmeli Üreticilik.....	300
5.16. Bir Özet: Yerli ve Yabancı Tekellerin Tarım Alanında Özelleştirme Vurgunları.....	311

ALTINCI BÖLÜM

VI. 2000'li Yılların Başında Türkiye Tarımı.....	323
6.1. Tarım Topraklarının Eşitsiz Dağılımı.....	323
6.2. Topraksızlık.....	327
6.3. İşletme Biçimleri.....	327
6.4. Küçük ve Parçalı İşletme Yapısı.....	328
6.5. Tarımsal Nüfus, İstihdam, Büyüme.....	330
6.6. Emek Verimliliğindeki Düşüklük.....	333
6.7. Düşük Verimlilik ve Üretim.....	334
6.8. Toprak Sorunları.....	341
6.8.1. Erozyon.....	342
6.8.2. Amaç Dışı Toprak Kullanımı.....	342
6.8.3. Yetenek Dışı Toprak Kullanımı.....	344

5.8.4. Çevre Kirliliği ve Çoraklaşma.....	344
6.9. Biyolojik Çeşitlilik ve Genetiği Değiştirilmiş Bitkiler.....	345
6.10. Tarımsal Yatırımlar.....	352
6.11. Yetersiz ve Çarpık Destekleme Politikaları.....	352
6.12. Sermaye ve Kredi Sorunları.....	361
6.13. Altyapı ve Girdi Sorunları.....	365
6.14. Örgütlenme (Örgütsüzlük) Sorunları.....	368
6.15. Tarımsal İthalattaki Artış	370
6.16. Tarım Kesiminde Gelir Eşitsizliği.....	373
YEDİNCİ BÖLÜM	
VII. Türkiye’de Kırsal Kesimin Sınıfsal Yapısı.....	377
7.1. Tarım İşçileri.....	387
7.2. Yoksul Köylüler.....	389
7.3. Küçük Üreticiler.....	392
7.4. Orta Köylüler.....	394
7.5. Zengin Köylüler.....	395
7.6. Büyük Toprak Sahipleri.....	395
7.6.1. Toprak Ağaları.....	395
7.6.2. Kapitalist Çiftçiler.....	397
7.7. XIX. Yüzyıldan Günümüze Türkiye Tarımında Üretim Yapı ve İlişkilerindeki Bölgesel Farklılıklar.....	399
ÖZET VE SONUÇLAR.....	417
KAYNAKÇA VE EK OKUMA LİSTESİ.....	437

Çizelgeler

<u>No</u>	<u>Çizelge Adı</u>	<u>Sayfa</u>
II.1	Reform Öncesi ve Sonrasında Şanlıurfa'da Toprak Dağılımı.....	53
III.1	İç Ticaret Hadleri (1974–1989).....	74
III.2	Ticari Marjlar (1976–1988).....	75
III.3	Tarla Alanı ve Girdi Kullanımındaki Değişmeler (1970–1990).....	76
III.4	Tarım Kesiminin GSMH ve İstihdamdaki Payı (%).....	77
III.5	Tarımda Kişi Başına Düşen GSMH (Dolar).....	78
III.6	Çiftçi Başına Reel Alım Gücü.....	78
III.7	İhracat ve İthalatta Tarımın Payı (Milyon Dolar).....	79
III.8	Tarım Topraklarının Dağılımındaki Değişmeler (1980–1991).....	80
III.9	Fonksiyonel Gelir Dağılımı.....	82
III.10	İç Ticaret Hadleri (İTH) ve Destekleme Alımlarının (DA) Tarımsal Katma Değere (TKD) Oranı (%).....	83
III.11	Türkiye'nin Dış Ticaretinde AB-15'in Payı.....	98
IV.1	DGD'nin Ülke Genelinde Uygulanmasına İlişkin Bazı Sonuçlar.....	161
IV.2	Bölgeler İtibariyle DGD'den Yararlanan Çiftçi Sayısı (Bin).....	162
IV.3	Bölgeler İtibariyle DGD İle Desteklenen Tarımsal Alan.....	162
IV.4	Bölgeler İtibariyle DGD Ödemelerinin Dağılımı.....	163
IV.5	Bölgeler İtibariyle DGD Ödemelerinden Yararlanan İşletmelerin Ortalama Arazi Genişliği (Dekar).....	163
IV.6	Bölgeler İtibariyle İşletme Başına Düşen Ortalama DGD Ödemesi.....	164
V.1	Tarımsal Desteklemede İşlevleri Açısından KİT'ler ve Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri.....	179
V.2	TEKEL ve Özel Sektörün Sigara Pazarındaki Payları (Milyar Adet).....	187
V.3	TEKEL ve Özel Sektörün Sigara Pazarındaki Payları (%).....	188
V.4	TEKEL Sigara Pazarındaki Payını (%) Nasıl Kaybediyor?.....	188
V.5	TEKEL'in Oriental ve Blend Sigara Üretimi.....	189
V.6	TEKEL'in Tütün Tüketim ve Dış Ticareti (Ton).....	189
V.7	Türkiye'nin Tütün Dış Ticareti.....	190
V.8	Başlıca Şirketlerin Dünya Sigara Pazarındaki Payları (2004).....	192
V.9	Ege Tütünü Başfiyatı ve Enflasyon.....	201
V.10	Tütün Ekim Alanı, Ekici Sayısı ve Üretimi.....	202
V.11	Çay Alım ve Üretiminde ÇAYKUR'un Payı (Bin Ton).....	210
V.12	Özel Sektöre Kiralanan TİGEM İşletmeleri.....	218
V.13	Kimyasal Gübre Üretim, Tüketim ve İthalatı (Bin Ton).....	223
V.14	Kimyasal Gübre Fiyatları (TL/kg).....	223
V.15	Kimyasal Gübre Üretiminde Şirketlerin Payı (Bin Ton).....	225
V.16	TÜGSAŞ'a Ait Gübre Fabrikalarının Özelleştirilmesi.....	227

V.17	YEMSAN Varlıklarının Satış Bedeli (\$)	230
V.18	Türkiye Süt Ürünleri A.Ş. (SEK) Varlıklarının Satış Bedeli (\$)	232
V.19	Özelleştirme Sonrası Faaliyeti Durdurulan SEK İşletmeleri	233
V.20	SEK İşletmelerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası İşçi ve Üretim Durumu	234
V.21	Çiğ Süt ve Karma Yem Fiyatları	235
V.22	Endüstriyel Süt ve Süt Ürünleri Pazarında Şirketlerin Satış Payları, 2001 (%)	236
V.23	Süt sektörüne Egemen Olan Şirket ve Markalar	237
V.24	EBK Varlığının Satış Bedeli (Dolar)	239
V.25	Şekerpancarı ve Şeker Üretimi (Bin Ton)	247
V.26	Şekerpancarı Tarımında Toprak Dağılımı (2003)	248
V.27	Şekerpancarı Alım Fiyatları ve Enflasyon Oranları	250
V.28	Buğday Tarımında Sınıfsal Yapı	257
V.29	Buğday Üretimi ve Destekleme Alım Miktarları	258
V.30	Buğday Destekleme Alım Fiyatları ve Enflasyon Oranları	262
V.31	Buğday Fiyatı, Girdi Fiyatı ve Enflasyon	262
V.32	ORÜS İşletmelerinde Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Üretim ve Çalışan Durumu	264
V.33	Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Personel Sayıları	273
V.34	Gıda Sektöründe Yoğunlaşma Oranları (2001)	277
V.35	1990'ların Başından İtibaren Gıda Sektöründe Önemli Ortak Girişim ve Satın Almalar	278
V.36	Gıda Piyasasına Hakim Olan Marka ve Şirketler	279
V.37	GAP Bölgesinde Toprak Mülkiyeti Yapısındaki Değişmeler (1970-1991)	291
V.38	Harran'ın Ürün Desenindeki Değişmeler (%)	294
V.39	Tarımsal KİT'lerin Özelleştirilme Süreci	320
V.40	Tarım Sektöründeki Özelleştirmelerden Holding ve Büyük Şirketler Tarafından Satın Alınan Kuruluşlar	321
VI.1	Çeşitli İşletme Gruplarındaki Tarım İşletmeleri ve Ekilen Alanlar	324
VI.2	Tarım Bölgelerinde Toprakların İşletmelere Göre Dağılımı (1991)	326
VI.3	Güneydoğu Anadolu'da Toprak Dağılımı, % (1991)	326
VI.4	Topraksız Aile Oranları (1913–1981)	327
VI.5	Tarım Bölgelerinde İşletme ve Faal Nüfus Başına Düşen Ortalama Arazi Genişliği (Dekar)	328
VI.6	Ortalama İşletme Büyüklüğü En Büyük ve Küçük Olan İller	329
VI.7	Parça Sayılarına Göre Tarım İşletmelerinin Dağılımı	330
VI.8	Toplam, Şehir ve Tarım (Kırsal) Nüfusu (Bin)	331
VI.9	İstihdamda Tarımın Payı	332
VI.10	Nüfus-Arazi İlişkisi (1975–2000)	333
V1.11	İşgücü Başına Sektörel Katma Değer (1987 Fiyatlarıyla Bin TL)	334
VI.12	Nüfus ve Tarımsal Üretimdeki Artış Hızları (%)	335

VI.13	GSMH ve Tarım Katma Değeri (1987 sabit fiyatları ile milyar TL).....	336
VI.14	Tarım Alanlarının Kullanışa Göre Dağılımı (Bin Ha).....	337
VI.15	Başlıca Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarları (Bin Ton).....	338
VI.16	Hayvan Varlığındaki Değişmeler (Bin Baş).....	339
VI.17	Kontrol Altında Kesilen Hayvan Sayısı (Bin Baş).....	340
VI.18	Et ve Süt Üretimi (Bin Ton).....	340
VI.19	Sabit Sermaye Yatırımlarında Tarım Kesiminin Payı (1990 Yılı Fiyatlarıyla %).....	352
VI.20	Destekleme Alım Miktarları (Bin Ton).....	356
VI.21	Bitkisel Ürünler Alım Miktarlarının Üretime Oranı (%).....	356
VI.22	Destekleme Alımlarının (DA) GSMH ve Tarım Katma Değerine (TKD) Oranı (%)	357
VI.23	Destekleme Alım Fiyatları (Ortalama, TL/kg).....	357
VI.24	Tarım Sektörüne Yapılan Toplam Destekler.....	358
VI.25	Ülkelere Göre Üretici Destekleri Tahmini (%).....	359
VI.26	Ülkelere Göre Ekim Alanı Başına Destek Miktarları (\$/ha).....	359
VI.27	Destekleme Fiyatları-Enflasyon İlişkisi ve Tarımın Ticaret Hadleri.....	360
VI.28	Ziraat Bankası'nın tarım Kredileri.....	361
VI.29	Tarım Kredilerinin Toplam Krediler İçindeki Payı.....	362
VI.30	Tarım Katma değeri ve Kredilerin Bölgesel Dağılımı (%).....	363
VI.31	Tarımsal Kredi Faizleri ve Enflasyon Oranları (%).....	364
VI.32	Girdi Kullanımındaki Değişmeler (1990-2003).....	366
VI.33	Temel Ürünlerde Kendine Yeterlik Oranları (%).....	370
VI.34	İhracat ve İthalatta Tarımın Payı.....	371
VI.35	Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağ İthalatı.....	372
VI.36	Hububat İthalatı.....	372
VI.37	Fındık İhracatının Tarımsal İhracattaki Payı.....	373
VI.38	Çalışan Başına Katma Değer (\$).....	374
VI.39	Kişi Başına GSMH ve Tarım Katma Değeri (\$).....	374
VI.40	Kırsal Kesimde Gelir Dağılımı (1963–2002).....	375
VI.41	Kullanılabilir Gelirin Toplumsal Sınıflar Arasında Bölüşümü (%).....	376
VII.1	Toprakların İşletme Tiplerine Göre Dağılımı (1991).....	378
VII.2	Toprakların Beşte Birlik İşletme Dilimlerine Dağılımı.....	378
VII.3	Tarımda Sosyal Sınıf Tablosu (1963).....	379
VII.4	Kırsal Kesimin Sınıfsal Yapısı (1952).....	383
VII.5	Kırsal Kesimin Sınıfsal Yapısı (1963).....	383
VII.6	Kırsal Kesimin Sınıfsal Yapısı (1968).....	383
VII.7	Kırsal kesimin Sınıfsal Yapısı (1970)	384
VII.8	Kırsal Kesimin Sınıfsal Yapısı (1973)	384
VII.9	Kırsal Kesimin Sınıfsal Yapısı (1980)	384
VII.10	Kırsal Kesimin Sınıfsal Yapısı (1991)	385
VII.11	Tarımsal İşletmelerde Tabakalar (1980)	386

VII.12	Köylü Aile Tabakalarının Toplam İşletmeler İçindeki Payları (1991).....	386
VII.13	Orta Anadolu ve Ege'de Çiftçi ve Köylü Sınıfların Payları (%).....	387
VII.14	Tarım İşçilerinin Sayısı (1950–2005).....	389
VII.15	Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Kırsal Kesimde Yoksul Kişi Sayısı ve Yoksulluk Oranları.....	414
VII.16	Tarım Bölgelerinde Toprakların İşletmelere Göre Dağılımı (2001).....	415